

8. Samchevskii, I. (Ed.). (1854). *Chronicle of Grigorij Grabyanka*. Kyiv: [s. n.]. <http://www.twirpx.com/file/819256>. [In Russian].
9. Dzyra, I. (2011). The Ukrainian Writing of Chronicles of the 15th – 18th Centuries in the Native Historiography of 1871-1917. *Problems of the History of Ukraine of the 19th – the beginning of the 20th Centuries: Collection of Scientific Papers*, 19, 429-458. [In Ukrainian].
10. Dzyra, I. (2015). The Ukrainian Chronicle of the 15th – 18th Centuries in the Native Scientific Literature of the 1830-1860's. *Special historical disciplines: questions of theory and methodology: Collection of Scientific Papers*, 26-27, 223-241. [In Ukrainian].
11. Dzyra, I. (2010). The Ukrainian Chronicles in the Scientific Heritage of I. Ya. Franko. *Problems of the History of Ukraine of the 19th – the beginning of the 20th Century: Collection of Scientific Papers*, 17, 390-410. [In Ukrainian].
12. Dzyra, I. (2009). The Ukrainian Chronicles in the Scientific Heritage of Alexander Lazarevsky. *Problems of the History of Ukraine of the 19th – the beginning of the 20th Century: Collection of Scientific Papers*, 16, 416-429. [In Ukrainian].
13. Zerov, M. (2002). *The Ukrainian writing*. Kyiv: Foundations. [In Ukrainian].
14. Ikonnykov, V. (1908). *The Experience of Russian historiography*. Vol. II, Book 2. Kiev: Typography of the Imperial University of St. Vladimir. [In Russian].
15. Karpov, G. (1870). *A Critical Review of the Development of the Main Russian Sources Related to the History of Little Russia, during the Period of January 8, 1654 – May 30, 1672*. Moscow: Grachyov Publishing. [In Russian].
16. Karpov, G. (1873). *The Beginning of the Historical Activity of Bogdan Khmelnytsky*. Moscow: Grachyov Publishing. [In Russian].
17. Kostomarov, M. (1994). *Slavic Mythology: Selected Works in Folklore and Literary Studies*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
18. Kostomarov, N. (1859). Vol. 1. *Bogdan Khmelnytsky: Essay*. In 2 vols. Vol. 1. Saint Petersburg: D. E. Kozhanchikov Publishing House. [In Russian].
19. Kostomarov, N. (1872). *Historical monographs and studies*. Volume 12. Saint Petersburg: D. E. Kozhanchikov Publishing House. [In Russian].
20. Lazarevskij, A. (1897). The Comments on the "Chronicles of Grabyanka". *Kyiv Antiquity*, 2, 41-42. [In Russian].
21. Lazarevskij, A. (1894). Former Prospectors of Little Russian Antiquity (Yakov Mikhailovich Markovich). *Kiev Antiquity*, 12, 349-387. [In Russian].
22. Bodyanskij, O. (Ed.). (1846). *Chronicle of the Eyewitness about the Wars of Bogdan Khmelnytsky and the Civil Strife that were in Little Russia after his Death*. Kyiv: University Press. <https://www.twirpx.com/file/229198>. [In Russian].
23. Levickij, O. (1878). *Chronicle of the Eyewitness According to the Newly-Opened Lists*. Published by the Kiev Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts. *Electronic Library. Institute of the History of Ukraine*. <http://resource.history.org.ua/item/0006480>. [In Russian].
24. Maksimovich, M. A. (1876). *Collected Works*. Vol. 1: *Department of History*. Kyiv: M. P. Fritz Publishing. [In Russian].
25. Petrykevych, V. (1910). *Chronicle of S. Velychko and "Wojna Domowa" by S. Twardowski*. *Comparative Studio*. Ternopil: Podolsk Publishing. [In Ukrainian].
26. Solov'yov, S. (n.d). *History of Russia since ancient times*. Volume 9: The Reign of Mikhail Fedorovich Romanov, 1613-1645. <http://bit.ly/2RxdNR>. [In Russian].
27. Telvak, V. (2003). The Cossack Chronicles in the Works of Mykhailo Hrushevskyi. *Drohobych Collection of the Regional Studies. Collection of Scientific Papers*, 7, 205-214. [In Ukrainian].
28. Franko, I. (1983). *Collection of works in 50 volumes*. Volume 40: *Literary Critical Works*. Kyiv: Scientific Thought. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 18.11.19

T. Voitsekhovska, PhD student
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

THE RESEARCH FEATURES OF THE COSSACK CHRONICLES IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE 19th – EARLY 20th CENTURIES

The brightest representatives of the national historiography of the 17th – 18th centuries are the so-called Cossack Chronicles. These texts, written by the Cossack elite of the Hetmanate, serve as an excellent historical source for exploring the historical and social and political thought of the epoch of Bohdan Khmelnytskyi. The writings of the Military Chancellorists are complex structures that are on the verge of history and literature, and the term Chronicles have been used by their first publishers.

From the whole multiplicity of Cossack Chronicles, the most famous and original are the works of Eyewitness, H. Hrabianka and S. Velychko. The article shows the peculiarities of research and perception of these historical texts in the works of scholars of the mid-19th – beginning of the 20th centuries. The first scientific researches of Chronicles by their publishers, special studios of historians and literary critics on the phenomenon of creativity of Military Chancellorists are analyzed. The perception and use of Cossack Chronicles in writers are disclosed. Particular attention is paid to those works where Cossack historical and literary works are the main subject of research.

The article shows priority subjects for the study of Cossack chronicles. Most of the research attention was given to the source studies of Cossack historical works. In particular the leading topics were the source value of the Chronicles, the structure of the works, the source base used by the historians of Hetmanate and the attempts to extract the original text from numerous copies later ones of the works. Scientists also investigated the attribution of Cossack Chronicles, the situation of the creation of works and the ideology of their authors. But mostly these topics will be leading for Soviet and contemporary Ukrainian historiography. The transformation in the perception of the 19th – beginning of the 20th centuries researchers of the literature of the Chancellorists – from sources of factual information to literary and fictional, heroic history are analyzed.

Keywords: historiography, Cossack Chronicles, Eyewitness, H. Hrabianka, S. Velychko.

УДК 930(477): 336.74:33.021.8 "1922/1924"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.143.2>

А. Демещук, асп.
ORCID: 0000-0003-4380-1142
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЛАН Z-4: НЕВДАЛА СПРОБА МИРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ В ХОРВАТІЇ

Розглянуто ключову спробу мирного врегулювання збройного конфлікту на території Республіки Хорватія (1991–1995) – план Z-4 (Zagreb-4), розроблений і презентований для обговорення хорватській та сербській сторонам у другій половині 1994 – на початку 1995 р. групою міжнародних посередників на чолі з американським послом у Загребі Пітером Галбрайтом. Проаналізовано передісторію мирного плану, процес його розробки та втілення, авторство, зміст, дискусії навколо його втілення, а також причини та наслідки провалу. Особливу увагу приділено складнощам у процесі створення Z-4, які були спричинені позиціями держав, що брали участь у мирному врегулюванні хорватсько-сербського конфлікту, а також антагонізмом між Загребом та лідерами самопроголошеної Республіки Сербська Країна. Для написання статті було залучено оригінальні хорватські та англійські матеріали, зокрема текст Z-4, мемуари осіб, причетних до його розробки, та матеріали ЗМІ.

Ключові слова: Z-4, мирний план, Хорватія, Республіка Сербська Країна, Загреб, хорвати, серби, війна.

Постановка проблеми. Війна в Хорватії (1991–1995) стала одним із центральних епізодів Югославської кризи кінця XX – початку XXI ст., унаслідок якої Соціалістична Федеративна Республіка Югославія розпалась у ході низки конфліктів на шість окремих держав

(Словенію, Хорватію, Боснію і Герцеговину, Чорногорію, Сербію, Македонію) та одну частково визнану країну (Косово). У ході даного конфлікту хорвати змогли протягом чотирьох років успішно відстояти свою незалежність від Югославії, а також військовим шляхом (не в

останню чергу завдяки сприятливій у потрібний момент міжнародній ситуації та досягненню спільної мови зі США) розв'язати питання своєї територіальної цілісності, а водночас і питання сербської національної меншини в Республіці Хорватія. Наслідки даного збройного конфлікту донині негативно впливають на міждержавні відносини Сербії та Хорватії, а також, у першу чергу, на стосунки сербського та хорватського народів, які наразі ще дуже далекі від добросусідських.

Багато українських журналістів та політиків зараз часто апелюють до хорватського досвіду 90-х рр. минулого століття, говорячи про те, що він може бути чи скопійованим, чи частково використаним нашою державою для розв'язання питання російської агресії на Сході України та відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями Донбасу. На думку автора, звичайно ж, хорватський досвід серйозно відрізнявся від українського – причини, масштаб конфлікту, міжнародна обстановка та суто військові аспекти цих війн суттєво відрізняються. Однак ціла низка моментів із конфліктів на теренах колишньої Югославії може бути дійсно цікавою та актуальною для сучасної України. Зрештою наша війна ще не завершилась і в ближньому майбутньому, скоріше за все, Україна зіштовхнеться із питаннями мирного врегулювання конфлікту за участі іноземних посередників. У цьому сенсі хорватський досвід справді не слід ігнорувати.

Мета статті. Одним із таких питань є миротворчі потуги міжнародної спільноти в роки війни у Хорватії (а також і в Боснії та Герцеговині), які знаходили своє концептуальне втілення у низці мирних планів. Для Хорватії головним мирним планом (поряд із планом С. Венса кінця 1991 р.), який майже досяг успіху, був проект Z-4. Відповідно у цій статті ми розглянемо передісторію даного плану, процес його розробки, авторів, зміст, обговорення цього документа, причини провалу, а також наслідки.

Аналіз джерел та історіографії. Щодо історіографії питання та джерельної бази, то слід сказати, що дані про сам план та ті перипетії, що супроводжували його розробку та спроби втілення, не є секретними. Передусім самі автори Z-4, зокрема американський посол у США Пітер Галбrait та Герт Хінріх Аренс, залишили свої доволі інформативні спогади [1; 8]. З іншого боку, на сьогодні в хорватській історичній літературі та мемуаристиці події 1991-1995 рр., включаючи питання мирного врегулювання, розкриті дійсно добре [3; 6; 9–12; 17]. Хоча ми все ж мусимо мати на увазі, що через відносну хронологічну близькість 1990-х рр. деякі моменти тогочасної дипломатії на теренах колишньої Югославії, охоплених війною, можуть замовчуватися, або навпаки – навколо них можуть формуватися численні міфи в дусі теорій змови (наприклад дискусійне й неоднозначне питання домовленостей між Слободаном Мілошевичем та Франьо Туджманом, зокрема з приводу поділу Боснії і Герцеговини). Із хорватських науковців, чий підхід до висвітлення подій навколо плану Z-4 та ролі міжнародної спільноти і США вирізняється особливою об'єктивністю, варто назвати Альберта Бінга та Радована Вукадіновича [4; 5; 19]. Також варті уваги роботи Славка Дегоріції – одного з головних хорватських перемовників із повсталими сербами, голови МЗС Хорватії Мате Граніча та видатного хорватського дипломата Маріо Нобіло [7; 16]. Щодо джерел, то це, звичайно ж, матеріали хорватських, сербських та західних ЗМІ, а також документи – власне текст мирного плану Z-4, тексти резолюцій Ради Безпеки ООН, а також матеріали Спостережної місії ЄС у Хорватії [13–15]. Звіс-

но, не варто ігнорувати західних авторів [2; 18]. Таким чином, можна сказати, що на цей час доступно є достатня кількість літератури та джерел, яка дозволяє повноцінно проаналізувати долю Z-4 та його положення, а також реакцію сторін на цей проект мирного врегулювання для Хорватії.

Основний матеріал дослідження. Очевидно, що задля адекватного розуміння плану Z-4 та всього комплексу миротворчої діяльності міжнародних посередників у Хорватії слід спочатку зробити невеликий огляд передісторії, а саме – подій у Республіці Хорватія з 1990 по 1994 р.

Після перемоги національно орієнтованих сил на чолі із Франьо Туджманом на квітневих виборах 1990 р. у Хорватії та подальших перетворень у цій республіці дійшло до серйозного загострення хорватсько-сербських відносин, адже серби побачили в новій владі та окремих її діяч (нова символіка, зміна конституції та конституційного статусу сербів у Хорватії), а також у все частіших випадках дискримінації на національній основі загрозу повторення гонінь із боку пронацистських колабораціоністів-ушастів зразка 1941 р. У свою чергу, побоювання хорватських сербів були вміло використані офіційним Белградом, зокрема сербським президентом Слободаном Мілошевичем, який прагнув або збереження Югославії, проте із сербським домінуванням, або створення Великої Сербії [3, с. 790-791]. Отже, перші збройні інциденти в Хорватії розпочалися ще навесні 1991 р., а до повномасштабної війни між хорватськими формуваннями, з одного боку, і сербськими повстанцями, на бік яких із часом стала Югославська Народна Армія, з іншого, дійшло після проголошення незалежності Республікою Хорватія 25 червня 1991 р. Спроби міжнародної спільноти швидко припинити цей конфлікт за столом переговорів та зберегти югославську єдність виявилися неефективними, а наступ ЮНА та сербських повстанців за участі добровольців із самої Сербії тривав аж до кінця 1991 р. З підписанням Сараєвського перемир'я 2 січня 1992 р. та офіційним міжнародним визнанням Хорватії з боку країн-членів ЄС 15 січня того ж року бойові дії практично припинилися, і ЮНА почала плановий відхід з території цієї вже офіційно незалежної країни [17, с. 77].

Проте під контролем повсталих хорватських сербів залишилося близько 30 % території Республіки Хорватія: Східна Славонія, Баранья, Західний Срем, частина Західної Славонії, Банія, Кордун, Ліка, Північна Далмація. Частини ЮНА, окрім цього, контролювали прибережні райони Південної Далмації в районі Дубровніка, звідки остаточно були виведені аж у вересні 1992 р. [6, с. 204]. На зайнятих територіях, де серби проживали компактно, а у ході бойових дій вигнали майже все не-сербське населення, 19 грудня 1991 р. вони проголосили Республіку Сербська Країна, яка одразу задекларувала своє бажання залишитися у складі Югославії, а згодом планувала об'єднатися із Сербією та Республікою Сербською (у Боснії і Герцеговині) [3, с. 102]. Фактично ж контроль над керівництвом РСК (Мілан Бабиц, Мілан Мартич, Горан Хаджич, Борислав Мікеліч) перебував у руках Слободана Мілошевича. Отже, у період із грудня 1991 до серпня 1995 р. країнські серби пробували здійснювати власне державне будівництво, хоча жодного міжнародного визнання РСК не отримала – міжнародні посередники, які займалися мирним урегулюванням, офіційно визнавали, що вся її територія де-юре належить Хорватії.

Також відповідно до Резолюції РБ ООН 743 на лінії розмежування між хорватськими військами та військами Сербської Країни було розміщено міжнародний миротворчий контингент чисельністю близько 15 тис. осіб у рамках місії UNPROFOR (у 1992 р. дана миротворча місія поширилась й на охоплену війною сусідню Боснію і Герцеговину, а чисельний її склад зростає до 39 тис.). Першим проєктом мирного врегулювання у Хорватії став план Венса, який передбачав лише дуже загальні речі – припинення вогню, повернення біженців, нормалізацію, але не містив конкретних інструментів досягнення взаєморозуміння між сторонами-антагоністами [17, с. 181; 7, с. 143].

Однак, незважаючи на перемир'я й миротворчі потуги міжнародної спільноти, увага якої з квітня 1992 р. переключилась на конфлікт у Боснії і Герцеговині, що мав ще жорстокіший характер, питання відносин Сербської Країни та офіційного Загреба, що прагнув якомога швидше повернути її території під свій контроль, зайшло в глухий кут. Більше того, у супереч осуду ООН та міжнародної спільноти хорватські війська провели низку локальних і короткотривалих, проте успішних військових операцій проти Сербської Країни протягом 1992-1993 рр. (Мілевацьке плато, Масленицький міст, Медакська кишеня). А ще регулярна хорватська армія та ХВО (Хорватське Віче Оборони – збройна формація боснійсько-герцеговинських хорватів) безпосередньо включилися у війну в Боснії і Герцеговині (спочатку разом із мусульманами проти сербів, а з кінця 1992 р. – проти мусульман, з весни ж 1994 р. – знову разом із мусульманами проти сербів) [2, с. 125-127]. У певний момент на Заході вже навіть піднімалося питання про введення санкцій проти Загреба й визнання рівної вини хорватів і сербів за війну в БіГ [16, с. 329].

Усе це однозначно вказує на складність і неоднозначність ситуації на теренах колишньої Югославії в 1991-1995 рр. та дає зрозуміти, чому міжнародній спільноті постійно не вдавалося досягти успішного мирного врегулювання. Однак усе-таки для Хорватії було здійснено розробку досить серйозного мирного плану, який майже досяг успіху і потенційно міг би надати хорватським сербам цілком вагомий рівень автономії в місцях їхнього компактного проживання. Це був план Z-4 (Zagreb-4).

Початок розробки даного мирного плану був покладений 16 березня 1994 р., коли російський спеціальний посланець Віталій Чуркін розпочав прямі переговори між Хорватією та РСК, які привели до підписання нового, уже остаточного перемир'я 30 березня того ж року [4, с. 495].

У квітні 1994 р. була сформована так звана Контактна група як багатостороння дипломатична платформа, усередині якої продовжується мирне посередництво Міжнародної конференції про колишню Югославію. У її роботі брали участь дипломати США, Росії, Великої Британії, Франції та Німеччини, а оперативне керівництво взяла на себе американська команда на чолі з Річардом Гулбруком у вересні 1994 р. [8, с. 127].

Відповідно до початкової версії плану передбачався найбільш можливий рівень автономії для країни та поступова передача влади з боку сербів офіційним хорватським посадовцям, передусім у Західній Славонії, а потім і у Східній Славонії після тимчасового управління адміністрації ООН у цьому секторі.

З огляду на таку концепцію плани міжнародної спільноти вимагали й радикальної зміни хорватської конституції, яка не передбачала такого рівня автономії,

який би фактично означав федералізацію чи навіть конфедералізацію Хорватії.

Відповідно до початкового задуму план мав три ступені реалізації. Спершу слід було досягти припинення ворожнечі, після чого настав би період "установлення довіри" й економічної співпраці. А третій крок включав би проведення мирної реінтеграції.

Власне текст плану Z-4 був розроблений американським послом у Хорватії Пітером Галбрайтом (головний автор і взагалі дуже важлива й активна постать у процесі мирного врегулювання в цій країні, восени 1995 р. – розробник Ердутської угоди, яка привела до мирної реінтеграції до Хорватії Східної Славонії), російським послом Леонідом Керестеджіянцем та німецьким дипломатом Гертом-Хінріхом Аренсом під патронатом контактної групи ООН. Також близькими до даного плану були голови міжнародної конференції щодо колишньої Югославії Девід Оуен та Торвальд Столтенберг. Перший варіант Z-4 був підготовлений у вересні 1994 р., а низка поправок вносилась до нього розробниками впродовж наступних чотирьох місяців [8, с. 128; 1, с. 412].

Вирішальну роль у створенні та просуванні плану Z-4 відігравав американський посол у Хорватії Пітер Галбрайт. В інтерв'ю, яке він дав у 2004 р. американському історику Чарльзу Інграу, дипломат заявив, що цей план є результатом його дипломатичних зусиль навколо мирної реінтеграції зон, захищених миротворцями ООН: "Z-4 – це моє дитя" [8, с. 131]. Перший російський посол у Хорватії Керестеджієнц говорить, що технічну складову даного плану "розробили міжнародні посередники". Згідно ж із Девідом Оуеном, основа плану Z-4 була окреслена у Женеві в середині 1994 р. [5, с. 372].

У Загребі 2 грудня 1994 р. підписано економічний договір між хорватською владою та сербами із зони UNPA у Кніні. 19 грудня, відповідно до цієї угоди, було відкрито вперше після чотирьох років автомагістраль Загреб – Окучани – Ліповац. Також сторонами було погоджено відновлення роботи нафтопроводу та водопостачання до кінця року. Туджман заявив, що вже скоро буде можливо їздити й залізницею із Загреба в Славонський Брод та до Спліта через Кнін, а також не забув наголосити, що "Європа і світ визнають і потребують Хорватію як чинник нового міжнародного порядку" [4, с. 498]. Ці кроки мали в перспективі привести до повної деескалації, подальшої нормалізації життя та повноцінного відновлення господарських відносин між Хорватією та її територіями, підконтрольними сербам [4, с. 496].

У чому ж полягала суть самого Z-4? Фінальну версію цього мирного плану було підготовлено 18 січня 1995 р. під назвою "Базова Угода про Країну, Славонію, Південну Баранью та Західний Срем". Він складався із трьох документів та двох карт – усього 53 сторінки. Ці мапи не були остаточними через спір навколо приналежності міста Бенковац у Північній Далмації та Слунь на Кордуні [14].

Основою плану була "Конституційна Угода про Країну" (або "Частина 1"). Згідно з цим документом, Країна (а саме – територія РСК у Північній Далмації, Ліці, Кордуні та Бановіні) мала стати автономним регіоном Хорватії з кордонами, що базувалися на переписі населення цієї республіки у 1991 р. – таким чином визначалися муніципалітети із сербською етнічною більшістю). У межах цієї сербської автономії більша частина владних повноважень передавалась із Загреба на місцевий рівень. Усього сербська "державка в державі" мала включати 11 общин, які би входили у 2 більші території

альні одиниці: котар Гліна на півночі і котар Кнін на півдні. При цьому ці 2 котари були територіально розділеними общиною Слунь, на яку план не поширювався.

Отже, сербське автономне утворення мало являти собою 2 окремі територіальні одиниці. Сербська Країна мала право на власного президента, кабінет міністрів, законодавство, судову систему, поліцію, герб, прапор і валюту, а також право збирати податки та підписувати власні міжнародні угоди. Також "Частина 1" передбачала демілітаризацію регіону.

Армія Хорватії могла б увійти на територію Сербської Країни виключно на запрошення президента цієї "держави в державі", а хорватські закони та інші нормативні акти могли би діяти на сербській території лише за схвалення з боку уряду Сербської Країни. І, зрештою, усі суперечки між Загребом та Кніном мусили би розв'язуватися через спеціальний конституційний суд [14; 13].

"Частина 2" цього плану ("Домовленості щодо Славонії, Південної Бараньї, Західного Срему та інших районів") стосувалася тих територій, де серби не становили етнічної більшості відповідно до вищезгаданого перепису 1991 р., і включала перехідні положення, які регламентували поступову мирну реінтеграцію даних областей під владу Загреба [14].

"Частина 3" плану Z-4 стосувалася забезпечення прав людини, фундаментальних свобод, переслідування військових злочинців, створення судів із прав людини, очолюваних міжнародними суддями, а також включала положення, що дозволяли подвійне хорватське та югославське громадянство для хорватських сербів [14].

Відповідно до вищезгаданих документів, що становили план Z-4, Західна Славонія та ряд підконтрольних Кніну територій на заході, півночі та півдні Сербської Країни мусили негайно повернутися під повний контроль Хорватії, а Східна Славонія, Південна Баранья та Західний Срем мали бути поступово мирно реінтегровані під владу Загреба за допомогою міжнародної перехідної адміністрації ООН (у 1995-1998 рр. так і станеться, на відміну від Західної Славонії та Країни, владу на теренах яких Хорватія відновить військовим шляхом) [13].

Уся Хорватія визначена як єдиний економічний простір без внутрішніх кордонів. Хорватія мала би контролювати повністю всі свої кордони, сецесія сербів була повністю виключена. Згідно з П. Галбрайтом, план базувався на пропозиціях, які висунула сама хорватська влада як план розв'язання кризи [8, с. 132].

Самовпевнена поведінка П. Галбрайта впливала з думки, що Слободан Мілошевич, на якого разом тиснули американський дипломат Роберт Фрезур та міністр закордонних справ РФ Андрій Козирев, натисне на сербів із Сербської Країни, на яких він мав ще більший вплив, ніж на сербів боснійських.

Презентовано Z-4 хорватському президенту Ф. Туджману та керівнику Республіки Сербська Країна було 30 січня 1995 р. Глава хорватської держави загально негативно оцінив Z-4, хоча й погодився на його використання. Офіційна реакція Ф. Туджмана та міністра закордонних справ Хорватії Шарініча була такою: "позитивно сприймаються ті частини документа про встановлення хорватського суверенітету над цілою територією, повернення вигнанців та місцеве самоврядування для сербської етнічної спільноти, проте неприйнятно для нас все те, що виходить за межі конституційних норм та міжнародних конвенцій про права етнічних спільнот чи національних меншин [7, с. 316].

На відміну від Загреба, який намагався покращити імідж Хорватії після загроз санкціями й ізоляцією з боку Заходу, кнінська влада саботувала переговори, що, як сказав американський посол, "вказувало на політичну незрілість кнінських лідерів і ставило під питання терпіння хорватської влади" [8, с. 134].

Щодо Слободана Мілошевича, то його схильність до компромісу, передусім через знаходження спільної мови з Хорватією, виходила з реалістичної оцінки, що певними поступками треба капіталізувати всі попередні сербські досягнення. Маючи на увазі цей аспект регіональних відносин (континуїтет хорватсько-сербських переговорів), США взяли на розгляд створення еквівалентного плану для Хорватії (який розробила Контактна група для БіГ). Його основою мало бути югославське визнання Хорватії та згода на реінтеграцію хорватських територій під наглядом UNPROFOR. Одним словом, Мілошевич, згідно з даним задумом, мав визнати Хорватію та БіГ і накласти санкції на Кнін у випадку відмови з боку країнських сербів підписати угоду із Загребом, а також Мілошевич мав посилити вже наявні санкції проти Республіки Сербської (сербське державне утворення на території Боснії і Герцеговини) [18, с. 294].

Країнські серби, у свою чергу, відкинули цей план – під безпосереднім впливом Слободана Мілошевича, який гарантував РСК свою військову підтримку в разі хорватського наступу. Очевидно, що не останню роль у несприйнятті сербським президентом Z-4 відіграло його побоювання, що положення цього плану, які гарантували дуже вагомий рівень автономії сербам у Хорватії, можуть стати прецедентом для підняття питання про аналогічні права албанців на території сербської провінції Косово, де на той момент уже небезпечних для Белграда обертів набрав албанський рух за незалежність (зрештою фіналом стане початок справжньої війни в Косово у 1998 р.) [4, с. 500].

Парламент Сербської Країни обговорював Z-4 на своєму спеціальному засіданні 8 лютого 1994 р. Лідери країнських сербів – Мілан Мартич, Мілан Бабіч та Борислав Мікеліч – у своїх виступах описали даний мирний план як "провокаційний" для РСК та назвали відкидання Z-4 Слободаном Мілошевичем "надихаючим" [10, с. 207].

Низка інших тогочасних помітних сербських політиків теж засудила план. Так, Борислав Йович, близький союзник Мілошевича, вважав, що РСК здатна чинити самостійний потужний військовий опір Загребу; знаменитий своїми шовіністичними поглядами лідер Сербської радикальної партії Воїслав Шешель вважав Z-4 абсолютно неприйнятним. Опозиційні демократичні політики в Сербії розділилися у своїх думках: Зоран Джинджич заявляв, що якщо РСК відкинула мирний план, то Сербії на нього погоджуватися теж сенсу немає, а в той же час Вук Драшкович – лідер націонал-демократичного Сербського руху оновлення – вітав цей план, вважаючи його "історичним шансом". Слід сказати, що позиція Драшковича домінувала у сербських медіа, але вже з кінця серпня 1995 р., тобто після хорватської переможної операції "Буря", яка ліквідувала Республіку Сербська Країна [16, с. 351].

Зрештою, Z-4 так і не став предметом подальших серйозних переговорів, хоча спочатку така перспектива виглядала цілком реальною та бажаною. Саборський (парламентський) комітет з питань мирної реінтеграції окупованих територій Хорватії зробив висновок на засіданні 6 березня 1995 р. про те, що цей план для Хорватії неприйнятний. Такий висновок базувався на оцінці Комітету з конституції, який заявив, що план

суперечить хорватській конституції, яка не передбачає можливості федеративної чи конфедеративної перебудови держави [10, с. 178].

Таким чином, цей мирний план, який насправді давав хорватським сербам серйозну автономію (аж до права на власну міліцію та державні символи), провалився практично в останній момент, і це дало Загребу вагомий аргумент на користь військового варіанта розв'язання питання Сербської Країни та відмови на продовження мандату миротворчої місії UNPROFOR [5, с. 379].

Невдоволення міжнародної спільноти через відмову країнських сербів прийняти Z-4 найкраще висловив той же Пітер Галбrait: "Чинники говорять самі за себе. Одна сторона прийняла план, погодилася, якщо є резерви, що на базі цього проекту можна вести подальші переговори. А друга сторона після того, як ми приїхали у сам Кнін, відхилила план. Як іронічно, що сторона, яка відмовилась підписати Z-4, є саме тою, яка бажає, щоб UNPROFOR лишився. Зараз можемо ясно сказати, хто відповідальний за провал плану. У Кніні кажуть, що мають свою державу, але ту державу ніхто не визнав і ніколи не визнає. Економічно вони ізольовані і кожного дня живуть усе примітивніше. Зараз вони існують і в постійній загрозі військової інтервенції, а якщо би прийняли план, то мали би міжнародні гарантії безпеки і стали б частиною хорватської держави за великими можливостями для процвітання. Це якесь зачароване коло" [4, с. 501].

Окрім провалу втілення Z-4, у березні 1995 р. Франьо Туджман демонстративно висунув вимогу виведення миротворчих військ ООН (UNPROFOR) з території своєї республіки і заявляв, що Хорватія має повне право не продовжити мандат на їх подальше перебування.

Проте "блакитні шоломи" з Хорватії не пішли: 31 березня Резолюцією Ради Безпеки ООН № 981 було встановлено замість UNPROFOR місію UNCRO (The United Nations Confidence Restoration Operation in Croatia), яка мала меншу чисельність (до 7 тис. осіб) і головним завданням якої був нагляд за державним кордоном Хорватії на території, підконтрольній Сербській Країні [2, с. 299; 18].

Усупереч мовчазній згоді з боку Вашингтона на хорватську військову операцію на початку серпня 1995 р., Пітер Галбrait до останнього моменту намагався втілити Z-4, навіть коли стало ясно, що вже не існує реальної основи для його імплементації на практиці [4, с. 502]. 2 серпня 1995 р., під час чергового раунду переговорів між країнськими сербами та Загребом, що проходили в Женеві, фактично за два дні до початку хорватського військового наступу на РСК, сербська сторона таки формально визнала Z-4 основою для подальшого діалогу з Хорватією, проте сама Хорватія вже була повністю готова до ліквідації сербської самопроголошеної республіки збройним шляхом і брала участь у цих переговорах виключно формально, для маскування своєї підготовки до силового удару по Кніну [12, с. 416].

Більше того, офіційний Загреб отримав мовчазне схвалення військової операції та допомогу розвідувальними даними й інструкторами з боку США, які будь-що прагнули зупинити конфлікт у Боснії і Герцеговині, потіснивши сербські сили та встановивши паритет. Тим паче що влітку 1995 р. дійшло до відверто скандальних інцидентів за участі сербських військ та до реальної можливості їх перемоги у БіГ (захоплення заручників з миротворців ООН, масові вбивства мусульман у Сребрениці, загроза падіння західнобоснійського мусульманського анклаву – Біхача). Хорвати в цьому плані пока-

зали себе перед Вашингтоном конструктивними партнерами [16, с. 358; 12, с. 410]. Адже після переможної "Бурі" хорватські війська взяли участь разом із мусульманськими силами в операції "Маестрал" (вересень 1995 р.), коли вони майже взяли столицю боснійських сербів – м. Баня Лука [9, с. 555].

Зрештою, у листопаді 1995 р. – уже після падіння Сербської Країни та хорватських перемог в операції "Блискавка" й "Буря" – деякі положення цього мирного плану, у редуктованому, звісно ж, вигляді, ляжуть в основу Ердутської угоди, яка відкрила й обумовила процес мирної реінтеграції Східної Славонії за участі тимчасової адміністрації ООН під владу Загреба, що тривав до січня 1998 р. І, що характерно, саме той же Пітер Галбrait став автором Ердутської угоди та головним натхненником реінтеграції останніх зайнятих сербами територій до Хорватії виключно мирним шляхом [11, с. 38-40].

Насправді можна сказати, що провал мирних переговорів не був проблемою для Загреба, адже ще з 1992 р. керівництво Республіки Хорватія визначило для себе єдиний ефективний шлях розв'язання проблеми сербського сепаратизму – військовий. І на 1995 р. Армія Хорватії вже була готова відвоювати Сербську Країну, котру утримували війська сербів, які, на думку хорватського генерала Я. Бобетка, на той момент були надто слабкі, щоби влаштувати дієву оборону [6, с. 701].

Поява плану Z-4 моментально викликала низку контраверсійних реакцій. Різного роду аналізи у ЗМІ говорили, що Загреб своїм "лукавим" рішенням прийняти план і вважати основою для подальших переговорів зумів дещо повернути втрачені політичні позиції після відмови продовжити мандат UNPROFOR, у той час як Кнін та Белград, які явно й далі наполягають на державності Країни і не бажають відмовитися від цієї ідеї, ставляться у це важче положення [13]. Останній аспект був пов'язаний і з подіями в БіГ, де Радован Караджич, лідер місцевих сербів, уперто відмовлявся прийняти подібний мирний план для цієї країни. У цьому сенсі помічено, що події навколо Z-4 – це хорватська дипломатична перемога, адже сербська сторона, важелі управління якою були в Белграді, сама себе показала такою, що виступає за війну, і допомогла Хорватії тим самим уникнути обвинувачень у воєнних намірах [19, с. 12].

Отже, план Z-4, який був представлений хорватській владі в кінці січня 1995 р., був "неприйнятним", але Туджман його з тактичних міркувань таки спочатку прийняв як "основу для подальших переговорів". Загреб зрештою "врятував" Кнін, який із волі Мілошевича категорично відхилив цей проект мирного врегулювання. Усупереч мовчазній згоді з боку Вашингтона на хорватську військову операцію на початку серпня 1995 р., Пітер Галбrait до останнього моменту намагався втілити Z-4, навіть коли стало ясно, що вже не існує реальної основи для його імплементації на практиці. Після поразки РСК у "Бурі" залишилося ще питання хорватського Подунав'я. Безпосередньо після операції "Буря" американський президент Клінтон заявив, що разом із планом для БіГ "має бути розроблений і багаторічний план розв'язання ситуації у Східній Славонії, який би базувався на хорватському суверенітеті та основах Z-4" (наприклад самоврядування, право біженців на повернення та інші гарантії для місцевих сербів) [11, с. 24].

Висновки. Таким чином, сербські вимоги автономії, які почалися ще в 1989 р., а свого піку досягли в плані Z-4, зазнали повного краху. Відкидання плану

Z-4 було, таким чином, останнім кроком політики Великої Сербії у Хорватії. Для хорватів же сербська не поступливість та категоричне небажання сербів жити з ними в одній державі стали справжнім "зеленим світлом" для ліквідації Республіки Сербська Країна та відновлення територіальної цілісності Республіки Хорватія військовим шляхом. Загреб досяг у цьому успіху, а деякі елементи Z-4, у дуже редукованому вигляді, лягли в основу Ердутського договору, відповідно до положень якого Східна Славонія, Баранья та Західний Срем протягом листопада 1995 – січня 1998 р. мирним шляхом та за участі міжнародної перехідної адміністрації були реінтегровані до складу Хорватії. Більше того, автором Ердутської угоди був той самий Пітер Галбрайт – один із творців плану Z-4.

Список використаних джерел:

- Ahrens G.-H. *Diplomacy on the Edge: Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia* / G.-H. Ahrens. – Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 2007. – 672 p.
- Balkan battlegrounds: a military history of the Yugoslav conflict, 1990-1995. Volume I. – Washington, DC: Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, 2002-2003. – 502 p.
- Bilandzic D. *Hrvatska moderna povijest* / Dušan Bilandzic. – Zagreb, 1999. – 814 s.
- Bing A. Balkanski i "zapadni" makijavelizam: Z-4 – diplomacije i/ili oruzje? / A. Bing // *Casopis za suvremenu povijest*. Br. 3. – Zagreb, 2015. – S. 485-507.
- Bing A. Put do Erduta – položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994-1995 i reintegracija hrvatskog Podunavlja / A. Bing // *Scrinia Slavonica*. Br. 7. – Slavonski Brod, 2007. – S. 371-403.
- Bobetko J. Sve moje bitke / Janko Bobetko. Priredio, dokumentaciju odabrao i zabilješkama popratio Božo Rudež; prijevod na engleski Tomislav Pisk; prijevod na njemački Marijan Bobinac; kazalo imena Snježana Švigir; izrada karata Edo Butijer. – Zagreb: vlast. Nakl., 1996. – 792 s.
- Degoricija S. Nije bilo uzalud / Slavko Degoricija. – Zagreb: Nova stvarnost, 2009. – 493 s.
- Galbraith P. Negotiating peace in Croatia: a personal account of the road to Erdut / P. Galbraith // *War and Change in the Balkans. Nationalism, Conflict and Cooperation*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 124-136.
- Goldstein I. *Hrvatska povijest* / Ivo Goldstein. – Zagreb: Novi Liber, 2013. – 583 s.
- Gračić M. *Vanjski poslovi. Iza kulisa politike* / Mate Gračić. – Zagreb: Algoritam, 2005. – 228 s.
- Holjevac-Tuković A. *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Pogunavlja* / Ana Holjevac Tuković. – Zagreb: Despot Inifinitus, 2015. – 320 s.
- Marijan D. *Domovinski rat* / Davor Marijan. – Zagreb: Despot Inifinitus, 2016. – 456 c.
- Marinković G. *Apsurdi oko Z-4. Alternativna informativna mreza* / G. Marinković. – Режим доступу: <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199502/50202-001-pubs-zag.htm>. (Дата звернення 17.10.2018).
- Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, južnoj Baranji i zapadnom Srijemu / Večernji list. – Zagreb. 03.02.1995.
- Nations Security Council Resolution 981. – Режим доступу: [https://undocs.org/S/RES/981\(1995\)](https://undocs.org/S/RES/981(1995)) (Дата звернення 18.09.2018).
- Nobilo M. *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990-1997* / Mario Nobilo. – Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000. – 654 s.
- Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat / Z. Radelic, D. Marijan, N. Baric, A. Bing. – Zagreb: Skolskknjiga i Institut za povijest, 2006. – 575 s.
- Ramet S. P. *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918-2005* / Sabrina P. Ramet. – Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009. – 328 s.
- Vukadinović R. *Konflikt i sigurnosna zajednica na Balkanu* / R. Vukadinović // *Politicka misao*. Br. 2. – Zagreb, 1996. – S. 3-18

References:

- Ahrens, G.-H. (2007). *Diplomacy on the Edge: Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia*. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press.
- Balkan battlegrounds: a military history of the Yugoslav conflict, 1990-1995. Volume I. (2002-2003). Washington, DC: Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis.
- Bilandzic, D. (1999). *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden Marketing.
- Bing, A. (2015). "Balkanski" i "zapadni" makijavelizam: Z-4 – diplomacije i/ili oruzje? *Casopis za suvremenu povijest*, 3, 485-507. <https://hrcak.srce.hr/152054>
- Bing, A. (2007). Put do Erduta – položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994-1995. i reintegracija hrvatskog Podunavlja. *Scrinia Slavonica*, 7, 371-403. <https://hrcak.srce.hr/27078>
- Bobetko, J. (1996). *Sve moje bitke*. Zagreb: Vlastita naklada.
- Degoricija, S. (2009). *Nije bilo uzalud*. Zagreb: Nova stvarnost.
- Galbraith, P. (2006). Negotiating peace in Croatia: a personal account of the road to Erdut. In *War and Change in the Balkans. Nationalism, Conflict and Cooperation*. Pp. 124-136. Cambridge: Cambridge University Press,
- Goldstein, I. (2013). *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.
- Gračić, M. (2005). *Vanjski poslovi. Iza kulisa politike*. Zagreb: Algoritam.
- Holjevac-Tuković, A. (2015). *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Pogunavlja*. Zagreb: Despot Inifinitus.
- Marijan, D. (2016). *Domovinski rat*. Zagreb: Despot Inifinitus.
- Marinković, G. (1995). *Apsurdi oko Z-4*. Retrieved 17 October, 2018, from <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199502/50202-001-pubs-zag.htm>
- Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, južnoj Baranji i zapadnom Srijemu (1995, February 2). *Večernji list*. Zagreb.
- Nations Security Council Resolution 981. (1995). Retrieved from <https://undocs.org/S/RES/981>.
- Nobilo, M. (2000). *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990-1997*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Radelic, Z. et al. (2006). *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Skolska knjiga i Institut za povijest.
- Ramet, S. (2009). *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918-2005*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Vukadinović, R. (1996). *Konflikt i sigurnosna zajednica na Balkanu*. *Politicka misao*, 32(2). <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=612651>

Надійшла до редколегії 23.10.19

A. Demeshchuk, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PLAN Z-4: AN UNSUCCESSFUL ATTEMPT OF A PEACEFUL SOLUTION OF THE CONFLICT IN CROATIA

In this article the author analyze the central attempt of a peaceful negotiation and ending of the war in Croatia (1991-1995) – the plan Z-4 (Zagreb-4), which was created and presented for the discussion to Croatian and Serbian sides in the second half of 1994 and at the beginning of 1995 by a team of international negotiator from the USA, Great Britain, Russian Federation and Germany with the main role of a US ambassador in Zagreb – Peter Galbraith. The prehistory of this peaceful plan, the process of his preparation and development, its content (it is reviewed profoundly and cautiously), authorship and as well as discussions around it implementation and outcomes of its failure are considered in this article. The special author's attention is paid to difficulties that were constantly appearing during the creation of the plan Z-4, because of two major reasons. Firstly, they were connected with different views and positions of great powers that were included in a process of Croatian-Serbian normalization and peace negotiations. And secondly, the history of Z-4 was highly troublesome because of an enormous level of enmity between Croats and Serbs, between Croatian government and leaders of self-declared Republic of Serbian Krajina, who were directly supported by Belgrade and Serbian president Slobodan Milosevic. The author engaged original Croatian and other foreign materials – sources and literature, including the text of Z-4, various media and memoirs of the people, which were dealing with a development of this peaceful plan. According to all these materials the author comes to an outcome that the plan Z-4 could be an optimal solution from the Croatian-Serbian war, especially for the Serbian side: due to Z-4 Croatian Serbs would get a high level of territorial autonomy in areas where they composed an ethnic majority. Croatian government wasn't content with such a prospect however it was ready to accept this peaceful plan. But Serbian side was very stubborn that led to the failure of Z-4 and to a military scenario (two major Croatian military operations in 1995) that eliminated Republic of Serbian Krajina at all.

Keywords: Z-4, peaceful plan, Croatia, Republic of Serbian Krajina, Zagreb, Croats, Serbs, war.